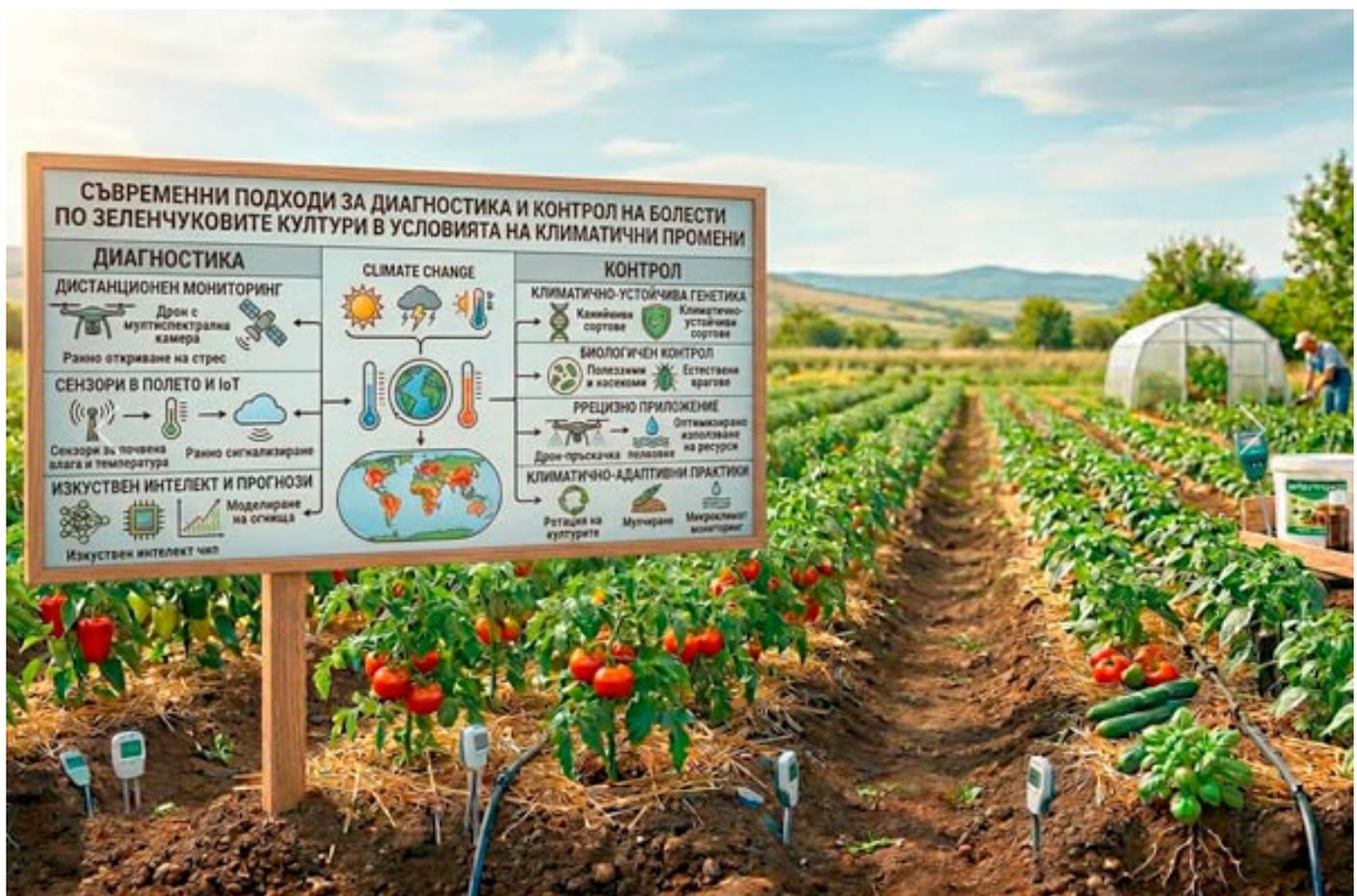

Съвременни подходи за диагностика и контрол на болестите по зеленчуковите култури в условията на климатични промени

Автор(и): гл. ас. д-р Катя Василева, ИЗК "Марица" - Пловдив
Дата: 25.03.2026 Брой: 3/2026

Резюме

Климатичните промени значително променят динамиката на болестите по зеленчуковите култури, като водят до по-бързо развитие на патогените, по-висока преживяемост на инокулума и по-чести епидемични прояви. Повишените температури, екстремните валежи и периодите на засушаване създават условия, които улесняват инфекциите от вируси,

бактерии и гъбни патогени. В тези условия традиционните диагностични методи често са недостатъчни поради припокриване на симптомите и стрес-индуцирани промени. Съвременните подходи включват бързи имунохроматографски тестове, молекулярни методи, хиперспектрална диагностика, дренови технологии и прогнозни модели. Ефективното управление на болестите изисква интегриран подход, включващ устойчиви сортове, биофунгициди, биостимулатори и оптимизирани агротехнически практики. Комбинацията от традиционни и модерни диагностични инструменти, подкрепена от експертна фитопатологична оценка, е ключът към устойчиво производство в условията на климатични промени.

Болестите по растенията продължават да бъдат едно от най-сериозните предизвикателства пред съвременното земеделие, като ежегодно причиняват значителни загуби в добива, качеството и устойчивостта на агросистемите. Според Fang and Ramasamy (2015) загубите, предизвикани от патогени, „варират между 20% и 40%“ и представляват ключов фактор, който застрашава глобалната продоволствена сигурност. В условията на климатични промени, интензивни производствени системи и глобализирани търговски потоци рискът от епидемии, поява на нови раси и разпространение на инвазивни патогени нараства значително (Juroszek & von Tiedemann, 2011).

Ефективното управление на болестите изисква две взаимно свързани направления: прецизна и навременна диагностика и устойчиви стратегии за контрол, интегриращи биологични, агротехнически, химични и дигитални подходи. През последните десетилетия диагностиката претърпя дълбока трансформация – от визуална оценка и микроскопия към молекулярни методи, високопроизводителни фенотипни платформи, дистанционни сензори и алгоритми за дълбоко обучение. Както отбелязват Balodi et al. (2017), „науката за диагностика на болестите е еволюирала от визуална инспекция към високочувствителни серологични и молекулярни техники“, което значително повишава точността и скоростта на откриване.

Паралелно с това концепцията за контрол на болестите се измества от едностранчиви химически решения към интегрирано, екологично и еволюционно обосновано управление. He et al. (2016) подчертават, че устойчивото управление трябва да „създава условия, благоприятни за растежа на растенията и неблагоприятни за възпроизводството и еволюцията на патогените“, като комбинира Resistance, Avoidance, Elimination, Remediation

(RAER). Новите тенденции включват биоконтрол, растителни екстракти, генетични подходи, прогностични модели и дигитални системи за подпомагане на решенията (Mukhtar et al., 2023).

В този контекст се обобщават съвременните научни постижения в две ключови направления:

(1) диагностика на болестите по растенията, включително класически, оптични и AI-базирани методи;

(2) контрол и интегрирано управление, разглеждащо екологични, биологични, генетични и технологични подходи.

Този двоен фокус позволява да се проследи как напредъкът в диагностиката подпомага по-прецизното, устойчиво и адаптивно управление на болестите в условията на динамично променящи се агроекосистеми.

Ефективната диагностика е фундаментът на всяка стратегия за управление на болестите. Тя определя правилното решение, минимизира загубите и позволява ранна намеса за контрол. Както подчертават Valodi et al., (2017), „науката за диагностика на болестите е еволюирала от визуална инспекция... към високочувствителни серологични и молекулярни техники“. Съвременните подходи могат да бъдат групирани в три основни направления: класически лабораторни методи, оптични и дистанционни технологии и изкуствен интелект.

Серологичните техники като ELISA, имунофлуоресценция и бързи имунохроматографски тестове остават широко използвани поради своята специфичност и приложимост в полеви условия. ELISA е сред най-разпространените методи, като „визуалната промяна на цвета позволява лесно откриване“ (Fang & Ramasamy, 2015). Въпреки това чувствителността при бактериални патогени е ограничена.

Молекулярните методи, особено PCR и неговите варианти (nested, multiplex, real time), предлагат най-висока точност. Valodi et al., (2017) отбелязват, че PCR базираните анализи са „специфични, чувствителни, ефективни, бързи и сравнително икономични“. Real time

PCR позволява количествена оценка и е особено ценен при семенен контрол и карантинни патогени.

Фенотипните платформи (хлорофилна флуоресценция, хиперспектрално и термално изображение) осигуряват неразрушимо и многократно наблюдение. Според Balodi et al., (2017) „тези методи са недеструктивни... и позволяват визуализиране на локализирани реакции“. Хиперспектралната диагностика е особено перспективна за ранно откриване, тъй като улавя физиологични промени преди появата на видими симптоми.

Fang и Ramasamy (2015) подчертават, че хиперспектралните техники „се използват широко за идентифициране на болести чрез промени в отражателната способност“. Термографията и флуоресценцията допълват анализа, но са чувствителни към външни условия и често изискват комбиниране с други методи.

През последните години дълбокото обучение се превърна в ключов инструмент за автоматично разпознаване на болести. Li et al., (2021) отбелязват, че „дълбокото обучение избягва недостатъците на ръчния избор на признаци... и прави извличането на признаци по-обективно“. CNN-архитектури като AlexNet, GoogLeNet, ResNet и DenseNet постигат точности над 95-99% върху контролирани набори от данни. Saleem et al., (2019) показват, че GoogLeNet превъзхожда AlexNet при PlantVillage, а Demilie (2024) заключава, че CNN „често са предпочитаният избор... поради способността им да улавят пространствени йерархии“. Въпреки това реалните полски условия остават предизвикателство и изискват по-сложни модели, комбинирани с дистанционни сензори и прогностични системи.

Съвременните стратегии за контрол се развиват от химически доминирани подходи към интегрирани, екологично ориентирани и еволюционно устойчиви системи. Основната цел е да се намали натискът от патогени, като същевременно се запази продуктивността и екологичният баланс.

Климатичните промени променят епидемиологията на болестите и изискват адаптивни стратегии. Juroszek и von Tiedemann (2011) отбелязват, че „предотвратяващите мерки... могат да станат особено важни в бъдеще“. Mukhtar et al., (2023) подчертават, че IPDM е „най-подходящият и релевантен метод при настоящите обстоятелства“. Новите тенденции включват: растителни екстракти – напр. *Lantana camara*, чиито екстракти „потискат растежа на *Pyricularia oryzae* и *Xanthomonas* spp.“; генетични подходи – експресия на

регулатори като AtMYB12, който „повишава нивата на флавоноиди и устойчивостта към няколко патогена“; pathogen derived resistance (PDR) – трансгенни стратегии срещу вируси.

Диагностиката и AI-базираните системи подпомагат управлението чрез: ранно откриване и локализиране на огнища; намаляване на ненужните третирания; интеграция с прогнозни модели; мониторинг на ефективността и резистентността.

Както отбелязва Demilie (2024), Machine Learning и Deep Learning „подобряват производителността и скоростта на детекция и класификация“, което ги прави ключов компонент на модерните IPM системи.

Синергията между модерната диагностика и интегрираното управление създава нови възможности за прецизно, ефективно и екологично устойчиво земеделие. Тази комбинация позволява не само намаляване на загубите, но и изграждане на по-устойчиви агросистеми, способни да отговорят на предизвикателствата на бъдещето.

Материали и методи

Основните патогени по зеленчуковите култури, са вируси (TSWV, ToMV, PMMoV, PVY), бактерии (*Xanthomonas*, *Pseudomonas*, *Clavibacter*) и гъбни патогени като *Phytophthora*, *Fusarium*, *Verticillium*, *Alternaria* и *Botrytis* (Фигура 1).

Фигура 1. Симптоми на мана по картофи, вертицилийно увяхване по пипер, бактеријни петна по пипер, бактеријно струпсване по домати

Климатични промени водят до „повишени температури → по-бързо развитие на патогени“ и „по-дълги вегетационни периоди → повече цикли на инфекция“. За целите на диагностиката са използвани както традиционни, така и модерни методи. Първоначалната оценка е визуална диагностика, която е бърза, но субективна, тъй като „симптомите могат да се припокриват между различни патогени или абиотични фактори“. Микроскопията е приложена за наблюдение на морфологични структури, като в някои случаи са използвани специфични оцветявания. За изолиране на бактерии и гъби са използвани култивиращи среди, докато вирусите са диагностицирани чрез имунохроматографски тестове.

Бързите имунохроматографски тестове са: AgriStrip® (BIOREBA), Pocket Diagnostic® и LOEWE®FAST, които позволяват откриване на вируси, бактерии и някои гъбни патогени в рамките на 5-10 минути и са „подходящи за поле и лаборатория“ (Фигура 2).

Фигура 2. Бързи имунохроматографски тестове: AgriStrip® (BIOREBA), Pocket Diagnostic® и LOEWE®FAST

За потвърждаване на резултатите са препоръчителни молекулярни методи (PCR, qPCR, LAMP), отличаващи се с „много висока чувствителност“ и „висока специфичност“, но изискващи специализирана лаборатория. Широка употреба намират хиперспектрални методи за ранно откриване на инфекции и оценка на физиологичен стрес, като технологията е определена като „неинвазивна, бърза и мащабируема“. Дронове с RGB, мултиспектрални, хиперспектрални и термални сензори са използвани за мониторинг на полета, картиране на болести и оценка на биомаса. Прогнозни модели, базирани на температура, влажност, валежи и микроклимат, са използвани за предвиждане на риска от инфекции и оптимизиране на времето за третиране. Широко застъпени в зеленчукопроизводството са биофунгициди (напр. *Bacillus subtilis*, *Trichoderma harzianum*, *Pythium oligandrum*), биостимулатори (аминокиселини, водорасли, хуминови киселини) и химични фунгициди (медни препарати, Mancozeb, Azoxystrobin, Difenoconazole и др.).

Резултати

Ясно изразено е влиянието на климатичните промени върху динамиката на патогените и честотата на болестите по зеленчуковите култури. Повишените температури ускоряват

развитието на множество патогени, а по-топлите зими увеличават преживяемостта на инокулума. Екстремните валежи създават благоприятни условия за развитие на гъбни и бактериални болести, като „висока влажност > 90% ускорява спорулацията“, а дъждовните капки подпомагат разпространението на бактерии на големи разстояния. Засушаването води до физиологичен стрес и микропукнатини по листата и корените, които улесняват проникването на патогени — „сухият стрес причинява микропукнатини... входни врати за бактерии“. При *Verticillium dahliae* е установено, че микросклероциите се активират по-лесно след поливане след сух период, което увеличава риска от инфекция.

Диагностичните методи показват различна ефективност в зависимост от условията и целите на анализа. Бързите имунохроматографски тестове демонстрират висока специфичност и са особено полезни за полски проверки, докато молекулярните методи осигуряват най-висока точност и позволяват откриване на патогени дори при липса на симптоми. Хиперспектралната диагностика успешно различава биотични от абиотични промени и позволява ранно откриване на инфекции. Дроновете и дистанционните сензори се доказват като ефективен инструмент за мониторинг на големи площи, идентифициране на стресови зони и подпомагане на прецизното земеделие.

Биофунгицидите показват най-добра ефективност при превантивно приложение, като *Trichoderma harzianum* и *Pythium oligandrum* демонстрират силен антагонизъм срещу *Fusarium*, *Rhizoctonia* и *Phytophthora* (Таблица 1).

Таблица 1. Биофунгициди за контрол на болести по зеленчуковите култури

<u>Активен микроорганизъм / шам</u>	<u>Търговски продукт</u>	<u>Тип</u>	<u>Механизъм на действие</u>	<u>Основни таргет патогени</u>
<i>Bacillus subtilis</i> QST 713	Serenade ASO	Биофунгицид	Конкуренция, антибиотични метаболити	<i>Botrytis</i> , <i>Alternaria</i> , <i>Rhizoctonia</i> , <i>Sclerotinia</i>
<i>Bacillus amyloliquefaciens</i> D747	Amylo-X WG	Биофунгицид	Индукция на устойчивост, антагонизъм	<i>Botrytis</i> , <i>Alternaria</i> , <i>Cladosporium</i>
<i>Trichoderma harzianum</i> T-22	Trianium-P / Trianium-G	Биофунгицид	Микопаразитизъм, конкуренция, стимулиране на корени	<i>Fusarium</i> , <i>Rhizoctonia</i> , <i>Sclerotinia</i> , <i>Pythium</i>
<i>Pythium oligandrum</i> M1	Polyversum WP	Биофунгицид	Микопаразитизъм, активиране на имунитет	<i>Botrytis</i> , <i>Fusarium</i> , <i>Phytophthora</i> , <i>Pythium</i>
<i>Aureobasidium pullulans</i>	Botector	Биофунгицид	Конкуренция за място и хранителни вещества	<i>Botrytis cinerea</i>

Биостимулаторите подобряват устойчивостта към стрес и подпомагат възстановяването на растенията след неблагоприятни условия (Таблица 2).

Таблица 2. Биостимулатори за контрол на болести по зеленчуковите култури

Търговско име	Активна съставка	Тип биостимулатор	Основен ефект върху растенията
Kelpak	Екстракт от <i>Ecklonia maxima</i>	Растителен екстракт	Стимулира корени, антистрес, по-добро прихващане
Algaren / Algaren Twin	<i>Ascophyllum nodosum</i>	Морски водорасли	Подобрява фотосинтеза, възстановяване след стрес
Terra Sorb Foliar / Complex	L-аминокиселини	Аминокиселинен биостимулатор	Бързо възстановяване след стрес, стимулира растеж
Amino Expert	Аминокиселини + микроелементи	Комбиниран биостимулатор	Подобрява храненето и растежа
Humistar / Humifirst	Хуминови и фулвинови киселини	Почвен биостимулатор	Подобрява структурата на почвата, кореново развитие
Blackjak	Хуминови киселини (Leonardite)	Почвен биостимулатор	Активира корени, подобрява усвояването на хранителни вещества
Viva / Viva Gel	Хуминови киселини + екстракти	Комбиниран биостимулатор	Стимулира растеж и коренова система
Megafol	Аминокиселини + витамини + екстракти	Антистресов биостимулатор	Подобрява цъфтеж, завръз и устойчивост
Seasol	Морски водорасли	Растителен екстракт	Устойчивост към стрес, силно кореново развитие

Химичните фунгициди остават важен елемент от контрола, като медните препарати са най-ефективни срещу бактериални болести, а системните фунгициди като Azoxystrobin и Difenoconazole показват висока ефективност срещу *Alternaria*, *Oidium* и *Peronospora* (Таблица 3).

Таблица 3. Фунгициди за контрол на болести по зеленчуковите култури

<u>Активно вещество</u>	<u>Тип действие</u>	<u>Основни таргет патогени</u>	<u>Култури</u>
<u>Медни съединения</u> (<u>Cu-оксихлорид</u> , <u>Cu-хидроксид</u> , <u>Cu-сулфат</u>)	<u>Контактно</u> , <u>бактерицидно и</u> <u>фунгицидно</u>	<i>Xanthomonas</i> , <i>Pseudomonas</i> , <u>мани</u> , <u>алтернария</u>	<u>Домат</u> , <u>пипер</u> , <u>краставици</u> , <u>лук</u> , <u>зеле</u>
Mancozeb	<u>Контактен</u>	<i>Phytophthora</i> , <i>Alternaria</i> , <i>Peronospora</i>	<u>Домат</u> , <u>картофи</u> , <u>лук</u>
Chlorothalonil	<u>Контактен</u>	<i>Alternaria</i> , <i>Botrytis</i> , <i>Cladosporium</i>	<u>Домат</u> , <u>краставици</u> , <u>лук</u>
Azoxystrobin	<u>Системен (QoI)</u>	<i>Alternaria</i> , <i>Oidium</i> , <i>Peronospora</i> , <i>Rhizoctonia</i>	<u>Домат</u> , <u>пипер</u> , <u>краставици</u> , <u>салати</u>
Pyraclostrobin	<u>Системен (QoI)</u>	<i>Alternaria</i> , <i>Botrytis</i> , <i>Cladosporium</i>	<u>Домат</u> , <u>пипер</u>
Difenoconazole	<u>Системен (DMI)</u>	<i>Alternaria</i> , <i>Cercospora</i> , <i>Cladosporium</i>	<u>Домат</u> , <u>пипер</u> , <u>моркови</u>
Tebuconazole	<u>Системен (DMI)</u>	<i>Alternaria</i> , <i>Oidium</i> , <u>частично</u> <i>Fusarium</i>	<u>Домат</u> , <u>пипер</u>
Propamocarb	<u>Системен</u>	<i>Pythium</i> , <i>Phytophthora</i>	<u>Домат</u> , <u>краставици</u>
Metalaxyl-M	<u>Системен</u>	<i>Phytophthora</i> , <i>Peronospora</i>	<u>Картофи</u> , <u>домати</u> , <u>краставици</u>
Cymoxanil	<u>Локално-системен</u>	<i>Phytophthora</i> <i>infestans</i>	<u>Домат</u> , <u>картофи</u>
Fluopyram	<u>Системен</u>	<i>Botrytis</i> , <i>Sclerotinia</i> , <i>Alternaria</i>	<u>Домат</u> , <u>краставици</u>
Boscalid	<u>Системен</u>	<i>Botrytis</i> , <i>Alternaria</i>	<u>Домат</u> , <u>пипер</u>
Pyrimethanil	<u>Системен</u>	<i>Botrytis cinerea</i>	<u>Домат</u> , <u>краставици</u>
Folpet	<u>Контактен</u>	<i>Phytophthora</i> , <i>Alternaria</i>	<u>Домат</u> , <u>картофи</u>

Интегрираният подход (IPM) води до най-добри резултати, особено когато се комбинират мониторинг, биологични средства, фунгициди и устойчиви сортове.

Най-ефективната стратегия включва съчетаване на мониторинг, прогнозни модели, бърза диагностика, биологични и химични средства, както и използване на устойчиви сортове. Само чрез интеграция на тези елементи може да се гарантира стабилност на производството, намаляване на загубите и повишаване на устойчивостта на агросистемите към бъдещи климатични предизвикателства.

Литературни източници

1. Balodi, R., Bisht, S., Ghatak, A., & Rao, K. H. (2017). Plant disease diagnosis: Technological advancements and challenges. *Indian Phytopathology*, 70(3), 275-281.
2. Demilie, W. B. (2024). Plant disease detection and classification techniques: A comparative study of the performances. *Journal of Big Data*, 11, 5.
3. Fang, Y., & Ramasamy, R. P. (2015). Current and prospective methods for plant disease detection. *Biosensors*, 5, 537-561.
4. He, D., Zhan, J., & Xie, L. (2016). Problems, challenges and future of plant disease management: From an ecological point of view. *Journal of Integrative Agriculture*, 15(4), 705-715.
5. Juroszek, P., & von Tiedemann, A. (2011). Potential strategies and future requirements for plant disease management under a changing climate. *Plant Pathology*, 60, 100-112.
6. Li, L., Zhang, S., & Wang, B. (2021). Plant disease detection and classification by deep learning: A review. *IEEE Access*, 9, 56683-56700.
7. Mukhtar, T., Vagelas, I., & Javaid, A. (2023). New trends in integrated plant disease management. *Frontiers in Agronomy*, 4, 1104122.
8. Saleem, M. H., Potgieter, J., & Arif, K. M. (2019). Plant disease detection and classification by deep learning. *Plants*, 8(11), 468.